

Š T Ú D I E

ANTIJUDAISTICKÉ PRVKY V DÍLECH ŘÍMSKÝCH BÁSNÍKŮ

TEREZA KVASNIČKOVÁ

KVASNIČKOVÁ, Tereza. Anti-Jewish Elements in the Works of Roman Poets. *Historický časopis*, 2024, 72, 2, pp. 223-247, Bratislava.

The study deals with anti-Semitism in the work of three Roman poets: Horace, Martial and Juvenal. The aim of the study was to examine whether their works are anti-Semitic. If so, is there any connection to the Roman Empire's relations with the Jews? Initially, under the rulers Caesar and Augustus, the relationship with the Jews was positive, and yet Horace attacks the Jews in his satires. Martial and Juvenal wrote after the First Jewish War, when Judeo-Roman relations cooled significantly. Martial denigrates the Jews by claiming that they have strong sexual impulses, and Juvenal blamed them for desecrating Rome. All three poets blamed the Jews for corrupting the Romans with their religious customs. That is anti-Judaism. anti-Judaism does not depend on relationships with Jews. When the Jews were loyal, relations with Rome were good, if not, the Jews were punished. Judaism was tolerated in the Roman Empire except for Hadrian after the Second Jewish War. Anti-Judaism was a private matter for intellectuals.

Keywords: Antisemitism. Antijudaism. Roman Empire. Poets. Jews.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.2.2>

Úvod

Antijudaismus a antisemitismus označují odmítnutí, degradaci a stereotypizaci židovského národa, náboženství a kultury. Samotný termín „antisemitismus“ se začal používat až na konci 70. let 19. století. Vytvořil ho německý novinář antisemita Wilhelm Marr (1819–1904). Ačkoliv by se mohlo zdát, že termín antisemitismus zahrnuje všechny Semity, není to pravda. Antisemitismus se týká výhradně protizidovských nálad a výpadů. Antisemitismus je dozajista pozdější záležitost, protože Římané neznali rasy. Antijudaismus je obecně spojován s křesťanstvím. Své kořeny má již ve starověku. Antijudaismus je historicky odlišný od antisemitismu, který je spíše formou rasismu. Antijudaismus (z řecko-latinského *anti Iudaios*: „proti Židům“) je odmítnutí judaismu z převážně náboženských důvodů.

Článek má šest cílů: Hledá odpověď na otázku, zda je možno tyto nové pojmy přenášet do starověku? Zda existují rozdíly mezi antijudaismem a antisemitismem, kde probíhají hranice, a zda lze na základě této definice dokonce hovořit o starověkém antisemitismu či spíše antijudaismu? Zda existoval předkřesťanský pohanský antijudaismus ve starověku? Článek se zaměří na díla tří starověkých básníků Horatia, Martiala a Juvenala. Čtvrtým cílem je hledat odpověď na otázku, zda můžeme jejich práci považovat za antijudaistickou, nebo zda se jedná o obecnou nenávisť k cizincům, proto prozkoumá pohled těchto básníků na cizince. Pátým cílem bude také srovnání tohoto „literárního, soukromého“ antijudaismu s oficiální politikou Římské říše vůči Židům, kde prozkoumáme, zda byl antijudaismus oficiálním názorem nebo spíše soukromým a z čeho antijudaismus vznikl. Je antijudaismus v díle některých římských básníků důsledkem oficiální negativní politiky k Židům? Vedli vůbec Římané negativní politiku vůči Židům? Šestáým cílem je zjistit, kdy přestalo být židovské náboženství *religio licita*.¹

Ačkoli se Židé z Palestiny i diaspory v průběhu druhého st. př. n. l. ustavičně objevovali na hranici římského světa, Řím nevytvořil podstatné zákony týkající se Židů až do doby Caesara a Augusta. Tito římscí vůdci podle díla Flavia Josepha vydali řadu vyhlášek zaměřených na ochranu svobodného výkonu židovského náboženství. Augustus obnovil edikty, které Julius Cæsar vyhlásil jménem Židů žijících v Kyréné a v Malé Asii, poskytl Židům dokonalou svobodu uctívání, židovskou daň jejich chrámu prohlásil za nedotknutelnou a za nedotknutelné prohlásil i jejich posvátné knihy a synagogy. Zvláštní pozornost věnoval sobotě; v ten den ani v předvečer po deváté hodině nemohli být Židé nuceni dostavit se před soud.²

Badatelé často přemýšleli, zda dokumenty předložené Josephem jsou vůbec pravé. Josephus, náš bohužel jediný a tendenční starodávný zdroj těchto dekretů, naznačuje, že přijetím právních opatření ve prospěch Židů Řím jednal ve vlastním zájmu. Josephus psal po první židovské válce, ve které nejenže Židé s Římany prohráli, ale popelem lehl i židovský chrám, centrum judaismu. On sám se války zúčastnil jako vojevůdce. Římané ho však zajali. Ve svých pracích Židy a tím i sebe obhajoval. Snažil se Židy i sebe ukázat Římanům v lepším světle. Josephem uvedené zákony vzbuzují pochybnosti i proto, že nejsou uvedené v *Digestech*. Josephus ale psal v době, kdy ty zákony musely být ještě v paměti

1 V sekundární literatuře se často vyskytuje tvrzení, že judaismus měl status *religio licita*. Výsady *religio licita* osvobozovaly judaismus od povinností, které mohly kolidovat s monotheistickými vírami, a tak předcházely akutnímu střetu zásad. HAASE. *Religion (Judentum: Allgemeines; palästinisches Judentum)*. Berlin 2016, s. 357. Neexistoval žádný seznam povolených či nepovolených náboženských spolků. RYŠKOVÁ. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha 2017, s. 56.

2 JOSEPHUS, *Antiquities of the Jews*, XVI. 6, 1-7.

římských právníků. *Digesta* sice obsahují výroky z 2.–3. stol., ale je to výběr ze stol. 6., tam by už asi nebyly, stejně tak jako např. zákony protikřesťanské.

Během soužití Židů a Římanů došlo k několika konfliktům. Nejprve se krátce podívejme na to, jak Řím zasahoval do politiky v Judeji. Héróda Velikého (40–4 př. n. l.) učinil roku 40 př. n. l. králem Židů a považoval ho za svého vazala. Zásahů do judských záležitostí se Řím nevzdal ani po Héródově smrti a roku 6 n. l. udělal z Judeje svoji provincii. V okolních územích zůstávali u moci Héródovi potomci jako vazalové Říma. Jeho vnuk Héródes Agrippa I. (41–44 n. l.) se stal nakrátko židovským králem vazalem jako jeho dědeček. Jeho synovi Agrippovi II. však Římané korunu nedali. Tento panovník se dožil židovsko-římské války, která vypukla roku 66 n. l. jako následek necitlivé politiky římských guvernérů k židovským zvyklostem, které se snažili omezovat. To vyvolalo povstání, které trvalo dalších sedm let. Roku 70 n. l. vojska budoucího císaře Tita dobyla Jeruzalém a zničila jeruzalémský chrám. Židy Římané potrestali uvalením zvláštní židovské daně, kterou museli platit až do doby Juliana Apostaty (361–363).

K prvním konfliktům počítám dvě vyhánění Židů z Říma v roce 19 n. l. za císaře Tiberia (14–37 n. l.) a císaře Claudia (41–54 n. l.) v roce 41 n. l. Oba císaři vyhnali Židy z Říma, protože Židé obraceli na svou víru mnoho pohanů včetně římských občanů a bouřili se v očekávání mesiáše. Roku 38 n. l. došlo za vlády císaře Caliguly (37–41 n. l.) k nepokojům v Alexandrii. Řecký dav zaútočil na Židy, protože si Židé nárokovali řecké občanství s jeho výsadami, např. neplatit tak vysoké daně. Během tažení císaře Traiana (98–117 n. l.) na východ došlo ke druhému povstání (115–117 n. l.) Židů v diaspoře, hlavně v Egyptě, vůči Římanům. Cassius Dio vylíčil krutosti páchané židovskými vzbouřenci³ a křesťan Eusebius se posmíval židovské snaze vydobýt si lepší postavení a hodnost krále.⁴ Ještě větší povstání proti římskému útlaku proběhlo za vlády císaře Hadriana. Hadrianus totiž chtěl postavit na místě zničeného Jeruzaléma římské město *Aelia Capitolina*. Židy vedl vůdce Šimon bar Kochba, který se prohlásil za mesiáše. Po porážce tohoto povstání (132–136 n. l.) jako trest Hadrianus zakázal nejen obřizku, kterou jako milovník řecké kultury považoval za mrzačení mužského těla, ale také zakázal Židům vstup do Judeje a z Judeje se stala *Syria Palaestina* a z Jeruzaléma *Aelia Capitolina*.⁵

Soužití Římanů a Židů se ustálilo a nadále probíhalo pokojně. Římané uznali židovského úředníka jménem nasi⁶ patriarchou všech Židů. Fungoval zpočátku

3 DIO CASSIUS, Rhómaické historiá, LXVIII, 32.1-3.

4 EUSEBIOS, Hist. eccl., IV, 2.

5 Historia Augusta, Vita Hadriani, XIV. 2-3.

6 *Nasi* (hebr. kníže, patriarcha), v *Bibli* označení kmenového předáka nebo předáka rodiny, později za Makabejských a Bar Kochby označení vůdce lidu, v rabínském judaismu titul představeného sanhedrinu. Nebyl to kněz, ale laik. PAVLINCOVÁ a HORYNA. *Judaismus*,

jako hlava hlavní rabínské akademie a *sanhedrinu*⁷ v Palestině. Římané mu udělili pravomoc nad všemi židovskými komunitami říše včetně práva vybírat daně. Postavení Židů se ve čtvrtém století v Římské říši výrazně zhoršilo s přijetím křesťanství za povolené a později státní náboženství. Křesťanští císařové vydali několik zákonů, které omezovaly Židy, oddělovaly je od křesťanské komunity a učinily z nich obyvatele druhé kategorie. Vydali ovšem též několik zákonů, které Židy ochraňovaly před křesťanskými útoky.

Antisemitismus a antijudaismus

Badatelé ukazují, že neexistuje jednotná definice pojmů antisemitismus a antijudaismus. Zsolt Keller tvrdí, že neexistuje jednotná, univerzální definice antisemitismu ani univerzální definice antijudaismu.⁸ Albert S. Lindemann a Richard S. Levy se domnívají, že o antisemitismu můžeme mluvit, pokud připisuje Židům jako kolektivní skupině negativní vlastnosti, které jsou neměnitelné a jsou výsledkem dědičných faktorů. Antijudaismus a antisemitismus lze rozlišovat v tom, že jde o nepřátelství založené na náboženství nebo na rase.⁹ Problém spočívá v tom, že není jasně vymezená terminologie. Není jasně stanoveno, co je to antisemitismus a co je to antijudaismus, ani zda je antijudaismus pouze formou antisemitismu nebo se jedná o odlišný jev, přesto se pokusme tyto jevy definovat a rozlišit.

Uvedme tři názory na to, kdy začal a co je antijudaismus a zda a jak se liší od antisemitismu. Almuth Hammerz píše, že je třeba se zabývat pojmovým rozlišením mezi antijudaismem a antisemitismem: pojem antijudaismus se týká doby před osvícenstvím.¹⁰ Antijudaismus Thomas Metzger klade do křesťanského období, když říká, že existuje tedy křesťanský, náboženský antijudaismus, který je v tradici křesťanského náboženství, a tzv. moderní antisemitismus, který je hospodářský, sociální, kulturní a politický, ale také etnický, etnonacionalistický, národní a rasistický.¹¹ Autor se dotkl i definice antisemitismu, který pokládá za jev následující po antijudaismu. První názor viděl jako předěl těchto dvou jevů dobu osvícenství a oba antisemitismus spojili s moderní dobou. I třetí názor

křesťanství, islám. Olomouc 2003, s. 156

7 V překladu rada či senát o 71 členech. Zasedali v něm dvě „politicko-náboženské strany“ saduceové a farizeové, nasi stál v čele.

8 KELLER. *Der Blutruf (Mt 27,25): Eine schweizerische Wirkungsgeschichte 1900–1950. Mit einem Vorwort von Max Kuchler*. Göttingen 2006, s. 55.

9 LINDEMANN a LEVY. *Antisemitism: A History*. Oxford 2010, s. 34.

10 HAMMER. *Erwählung erinnern: Literatur als Medium jüdischen Selbstverständnisses. Mit Fallstudien zu Else Lasker-Schüler und Joseph Roth (Formen der Erinnerung, Band 18)*. Göttingen 2004, s. 31.

11 METZGER. *Antisemitismus in der Stadt St. Gallen 1918–1939 (Religion – Politik – Gesellschaft in der Schweiz)*. Fribourg 2006, s. 28.

od badatelky jménem Anna Sapir Abulafia zdůrazňuje, že antijudaismus souvisí s náboženstvím: „*Antijudaismus je úplnou nebo částečnou opozicí proti judaismu jako náboženství – a úplnou nebo částečnou opozicí vůči Židům jako jeho přívržencům.*“¹²

Oproti antijudaismu stojí antisemitismus, který bychom neměli zaměňovat s antijudaismem a užívat ho pouze pro moderní dobu. Na rozdíl od nábožensky založeného antijudaismu je podložen pseudovědeckými rasovými teoriemi o nerovnosti lidských ras: „*Použití pojmu antisemitismus tímto zjevně zevšeobecněným způsobem a jeho rozšířením do všech časů a míst představuje zjevně nebezpečí, myslí si Peter Hayes.*“¹³ Antijudaismus se týká křesťanské nenávisti vůči Židům, která už vznikla ve starověku a antisemitismus spadá do moderní doby a váže se k rasovým teoriím. Lze některý z těchto pojmů použít k tomu, abychom popsali nepřátelství pohanů k Židům? Louis H. Feldman na tuto otázku tvrdí, že:

„*Pokud definujeme antisemitismus jako iracionální postoj, který Židy odsuzuje jako jedinečně podřadné nebo zlé bez ohledu na jednotlivce, musíme uznat, že s relativně malými výjimkami nebyl takový přístup v pohan-ském starověku všudypřítomný.*“¹⁴

Jocelyn Hellig se táže, zda by otázka mohla znít i jinak. Položilo základy antisemitismu pohanské nebo křesťanské nepřátelství k Židům?¹⁵ S tím souvisí i otázka, jak správně toto pohanské nepřátelství nazvat, antijudaismus nebo antisemitismus? Římané rasy neznali, proto se ptejme, zda nepřátelství římských pohanů lze označit za antijudaismus.

Diskuze

Názory, které tvrdí, že pohané nebyli antijudaisté

Ralph Martin Novak tvrdí, že „*pohanské nepřátelství vůči Židům bylo výsledkem židovského odmítnutí pohanských bohů a skutečnosti, že Židé, kteří udržovali své náboženské tradice, se nutně drželi odděleně od většiny každodenních společenských aktivit.*“¹⁶ Autor použil slovní spojení pohanské nepřátelství. Vyhnul se spornému termínu antijudaismus. Učinil tak i autor Lionel B. Steiman, který napsal, že „*někteří autoři zesměšňovali Židy za jejich rituály, a zejména za prak-*

12 ABULAFIA. *Christians and Jews in Dispute: Disputational Literature and the Rise of Anti-Judaism in the West (c. 1000–1150)*. London 1998, s. 77.

13 HAYES. *How Was It Possible?: A Holocaust Reader*. Lincoln 2015, s. 7.

14 FELDMAN. *Louis H. Studies in Hellenistic Judaism*. Leiden 1996, s. 277.

15 HELLIG. *The Holocaust and Antisemitism: A Short History*. Oxford 2003, s. 131.

16 NOVAK. *Ralph M. Christianity and the Roman Empire: Background Texts*. Harrisburg 2001, s. 43.

tikování obrázky. Avšak právě antisociální chování Židů je pocíťováno nejčastěji v pohanském nepřátelství vůči nim“.¹⁷

Bezpochyby existoval křesťanský antijudaismus. Pokud existoval i pohanský antijudaismus nebo pouhé nepřátelství, je možné, že mezi nimi existuje kontinuita? Dva ze dvou uvedených autorů si myslí, že neexistuje žádná kontinuita mezi pohanskou a křesťanskou protižidovskou propagandou. „*Křesťanství bylo bezpochyby jediným nejdůležitějším faktorem v ochraně antijudaismu v Evropě,*“ myslí si Amos Funkenstein.¹⁸ Robert Michael si myslí, že „*zatímco řečtí a římsí spisovatelé poskytli určitý materiál, který křesťané užívali proti Židům, nikde mezi pohany nenajdeme elementární nenávist k židovskému duchu, kterou objevujeme mezi ranými křesťany*“.¹⁹ Tito uvedení autoři si myslí, že antijudaismus mezi pohany ve starověku neexistoval, ale mluví pouze o nepřátelství pohanů k Židům. Ani nevidí kontinuitu mezi nepřátelstvím pohanů a křesťanským antijudaismem.

Názory, které tvrdí, že pohané byli antijudaisté nebo že byli Židům nepřátelští

Tři zmínění autoři volí raději výraz nepřátelství, ale tvrdí, že toto nepřátelství k Židům nezačalo křesťany, nýbrž pohany.²⁰ Autor má na mysli Manéthona, Hekataia z Abdér, Lysimacha z Alexandrie, Chæremona z Alexandrie. Edward H. Flannery se dotkl i tématu, o kterém se hodně diskutuje a to zda bylo křesťanské nepřátelství k Židům inspirováno pohanským nepřátelstvím.²¹

Uvedení převážně anglo-američtí historikové používají pro starověk termín antisemitismus. Odpovídají na otázku, kdy vlastně antisemitismus vznikl: Kořeny antisemitismu podle jednoho názoru sahají do dávných dob, kdy se náboženství Židů nejprve začalo odlišovat od ostatních. Židovský monoteismus se nadále střetával s polyteistickými praktikami Říma a jiných kultur, píše Carl E. James.²² Podobný názor uvádí další dva autoři.²³ Peter Schäfer s ohledem na Manéthonovy protižidovské spisy tvrdí, že antisemitismus mohl vzniknout v Egyptě a být rozšířen díky „*řeckým vyprávěním staroegyptských předsudků*“.²⁴ Pro tyto

17 STEIMAN. *Paths to Genocide: Antisemitism in Western History*. New York 1997, s. 2.

18 FUNKENSTEIN. *Perceptions of Jewish History*. Berkeley 1993, s. 201.

19 MICHAEL. *A History of Catholic Antisemitism: The Dark Side of the Church*. London 2008, s. 9.

20 HORNBLLOWER. *The Oxford Companion to Classical Civilization*. Oxford 2014, s. 50.

21 FLANNERY. *The Anguish of the Jews: Twenty-three Centuries of Antisemitism*. New York 1996, s. 87; LANGMUIR. *Toward a Definition of Antisemitism*. Berkeley 1996, s. 72.

22 JAMES. *Perspectives on Racism and the Human Services Sector: A Case for Change*. Toronto 1996, s. 45.

23 SANDMEL. *Anti-Semitism in the New Testament?* Philadelphia 1978, s. 5.

24 SCHÄFER. *Judeophobia*. Cambridge 1997, s. 208.

autory vznikl antisemitismus již při vzniku židovského národa, při vzniku judaismu, který se ihned dostal do konfliktu s polyteismem. Byl to konflikt mezi dvěma náboženstvími, proto je oprávněné používat termín antijudaismus. Podle Waltera Laquera většina historiků souhlasí, že antisemitismus během helénistické doby existoval, ale nebyl prvořadým problémem.²⁵

Římští básníci

Quintus Horatius Flaccus (65–8 př. n. l.)

Horatius se narodil v malém italském městečku Venosa. Jeho otec býval otrokem, ale byl propuštěn. Krátce nato se přestěhovali do Říma. Horatiův otec získal dobrou práci a mohl poslat Horatia do nejlepších škol v Římě a Athénách, aby studoval jazyk a filozofii. V jeho rané dospělosti byl zabit římský diktátor Julius Caesar. Octavianus vyhlásil válku jeho vrahům. Horatius vstoupil do armády. Když válka skončila, Horatius se vrátil do Itálie, aby zjistil, že v jeho domě žijí cizí lidé. Jeho otec totiž zemřel a Horatius zchudl. Nakonec si našel práci pro státní pokladnu. Jeho přátelé, kteří byli také spisovateli, ho představili Maecenatovi, který byl blízkým přítelem Octaviana Augusta. Horatius odmítl Augustovu nabídku stát se jeho *secretariem*, aby měl čas na psaní. Maecenas Horatia podporoval. Horatius žil v Tivoli, oblasti Říma. Jeho tělo bylo pohřbeno vedle Maecenata. Budu se věnovat čtyřem jeho básním s antijudaistickými prvky.

V první básni se básník vysmívá jistému autorovi komedií jménem Lucilius, který tvoří verše, „*jak by je z rukávu sypal*“.

*„Eupolis, Aristofanés, dál Kratinos,
jakož i všichni básníci řečí, co známe jsou starými komediemi,
kdo jako zlosyn a zloděj si zaslouží, aby byl kárán,
kdo je jak záletník, vrah nebo čímkoliv nechvalně známý,
s velikou otevřeností těm všem tam právali prádlo.
Na nich ve všem je závislý Lucilius, v nich vzor měl,
jenom pozměnil rozměr a rytmus. Byl zdvořilý, vtipný,
cítění vytříbeného, však drsný v skladbě svých veršů.
V tom se dopouštěl chyby, že v hodině diktoval často
dvě stě veršů (ten zázrak!) – a jak by je z rukávu sypal.“²⁶*

V druhé básni básník příteli zdůrazňuje, že básníků je mnoho jako Židů a stejně jako Židé ho přinutí přistoupit k jejich spolku.

25 LAQUEUR. *Měníci se tvář antisemitismu*. Praha 2007, s. 41.

26 HORATIUS, *Satiry*, I, 4, 1-10.

*„To je též jedna z mých chyb, těch běžných, a kdybys
nechtěl mi odpustit ji, dav básníků četných se sběhne,
aby mi na pomoc šel (vždyť většinu máme!)
a tebe přimějeme jako Židé též přistoupit k našemu spolku.“²⁷*

Ve třetí básni chce básník přesvědčit svého přítele, aby dělal to, co mají Židé o šabatu zakázáno dělat – nejspíš obchodovat.

*„Vždyť jsi mi říkal, že se mnou chceš o čemsi potají mluvit!
Dobře to v paměti chovám, však ve chvíli vhodnější ti to
řeknu – vždyť dnes je sobota, židovský svátek, přec nechceš
na Židy s obřízkou kašlat! – Já výčitky svědomí nemám.
Ale já mám, jsem o něco slabší a tuctový člověk.
Promiň, až jindy to řeknu.
Ach, že mi dnešního rána vzešel tak neblahý den!“²⁸*

Ve čtvrté básni se básník vysmívá důvěřivému Židu jménem Apella, protože ten věří, že zázraky sesílá Bůh. Autor už v to nevěří.

*„Gnatia, za hněvu nymf kdys stavěná,
dala nám k smíchu a žertům vítaný podnět:
toužili přesvědčit nás, že bez ohně rozehrívá se
kadidlo v posvátném chrámu. Žid Apella v tohle at' věří,
nikoli já, jenž poznal, že bohové klidně si žijí,
a když nějaký zázrak si příroda stvoří, že z výšin
nebes ho nesesílají k nám na svět mrzutí bozi.
Odtud naše cesty vedou do Brundusia,
Kde naše dlouhá cesta a můj papír končí.“²⁹*

-
- 27 HORATIUS, *Satiry*, I, 4, 139-143
*ex vitis unum; cui si concedere nolis,
multa poetarum veniat manus, auxilio quae
sit mihi—nam multo plures sumus—, ac veluti te
Iudaei cogemus in hanc concedere turbam.*
- 28 HORATIUS, *Satiry*, I, 9, 67-73
*Certe nescio quid secreto velle loqui te
Aiebas mecum. , memini bene, sed meliore
tempore dicam; hodie tricensima sabbata: vin tu
curtis Iudaeis oppedere? ' nulla mihi ' inquam
' religio est. ' At mi: sum paulo infirmior; unus
Multorum. Ignosces; alias loquar. ' Huncine solem
Tarn nigrum surrexe mihi!*
- 29 HORATIUS, *Satiry*, I, 5, 97-103
*dein Gnatia Lymphis
iratis exstructa dedit risusque iocosque,*

Na začátku jedné ze svých satir (1:4, 10) popisuje básníka, jak tvořil verše „*jak by je z rukávu sypal*“. V latinském originále stojí „*stans pede in uno*“ (zatímco stál na jedné noze) což byla věta, kterou použil pohan, který se setkal s rabínem Hillelem,³⁰ Horatiovým současníkem. Příběh z Talmudu vypráví, že pohan přišel za rabínem Šamajem a chtěl, aby ho vyučil Tóře, zatímco bude stát na jedné noze. Pak konvertuje. Šamaj pohana odmítl. Tak přišel pohan k Šamajovu konkurentu Hilelovi. Hilel mu řekl: „*Co je tobě nenávislné, nedělej svému bližnímu: to je celá Tóra; zbytek je vysvětlení; jdi se učit.*“³¹ Na konci satiry (1:4) se zmiňuje o horlivosti židovské misionářské činnosti: „*Jsmo mnohem početnější a jako Židé vás donutíme, abyste se připojili k našemu spolku.*“

Horatius nejprve poukazuje na to, že je mnoho básníků. Měli bychom se však na chvíli pozastavit a popřemýšlet o tomto verši: „*a tebe přimějeme jako Židé též přistoupit k našemu spolku*“. Mohli bychom v nich vidět jiný význam, než jen nevinné apolitické srovnání. Nejen básníků je mnoho, stejně tak je mnoho i Židů. Zatímco počtu básníků je možno se zasmát, počtu Židů už nikoli. Židé v Římě se totiž snaží donutit Římany, aby konvertovali k židovskému tajemnému kultu Hospodina nebo se alespoň stali „bohabojnými“ (tj. pohany, kteří se vzdávají všech věcí nežidovských a přísahají, že budou sloužit Židům ve všech věcech). Toto je klasický stereotyp Žida, který údajně aktivně vyhledává nové *proselyty* (konvertity k židovské víře, hebrejsky *ger*). Zdá se, že v pohanském Římě byla proselytizace častým zjevem, pravděpodobně později stála za dvěma vyhnáními Židů z Říma a nakonec byla Hadrianem zakázána úplně. Rozvedme ještě dál Horatiovu myšlenku o Židech. Židé do Říma přicházeli za obchodem. To bylo způsobeno pravděpodobně tím, že židovští vladaři Hasmóneovci byli na Římu silně závislí. Římané se Židů asi nebáli z toho důvodu, že by Židé mohli být agenti Hasmóneovců, ale báli se proselytismu, který Římané vnímali jako nebezpečný.

Proč mohli Římané považovat židovskou proselytizaci za nebezpečnou? Římané mohli chápat římské občany, kteří konvertovali k judaismu jako ty, kteří zrazují svou zemi a svůj národ. Jestliže rostl jejich počet, rostl počet Židů v Římě

---

*dum flamma sine tura liquescere limine sacro
persuadere cupit. credat Iudaeus Apella,
non ego; namque deos didici securum agere aevom
nec, siquid miri faciat natura, deos id
tristis ex alto caeli demittere tecto.
Brundisium longae finis chartaeque viaeque est.*

30 *Hillel* (také známý jako Hillel starší) je jedním z nejznámějších mudrců Talmudu. Žil v prvním století před naším letopočtem, sloužil jako hlava sanhedrinu, starobylého rabínského soudu, a byl zakladatelem rodu Hillelů (hebrejsky *Beit Hillel*), školy židovského práva proslulé spory s domem (školou) rabína Šamaje.

31 *Talmud*, Šab. 31a, Dostupné z <https://www.sefaria.org/Shabbat.31b?lang=bi>

a to vedlo k nepokojům. Římané uctívali mnoho bohů, Židé římské bohy odmítali uctívat. Římané zřejmě měli strach ze svých bohů, kteří trestali i nevinné, když se rozzlobili na ty, kteří nějak přestoupili řád světa. Vzpomeňme třeba na Oidipa, který se nevědomky oženil s vlastní matkou a nevědomky zavraždil svého otce. Théby bohové trestali neštěstími, dokud Oidipus nepoznal pravdu a v hanbě nepustil město. Král Agamemnón zase zabil Artemidinu laň a bohyně odmítala seslat řeckému loďstvu vítr. Musel jí obětovat dceru Ifigenii, aby vítr získali.

V *Satiře* I, 9, 69-70 si Horatius dělá žerty z Židů a židovského svátku šabat. Horatiovo svědectví znamená, že odpočinek o šabat byl dodržován římskými obchodníky. Horatius píše v *Satirách* I, 9, 69-70, jak jeho přítel Fuscus Aristius odmítá s odkazem na šabat (*hodie tricensima sabbata*) jednat o obchodní záležitosti. Slovní spojení *tricensima sabbata* není dosud uspokojivě vysvětleno, protože Židé šabaty nepočítají, nejde o žádný známý svátek. Jediným správným vysvětlením se mi jeví, že *hodie tricensima sabbata* je chápáno jako asyndetické spojení: „*Dnes je svátek nového měsíce³² a soboty*“, tj. dnes svátek nového měsíce připadá na šabat, dnes jsou dva svátky. Toto ukazuje, že Horatius musel znát nějaké Židy, aby znal i hebrejský kalendář a výrok rabína Hillela.

Horatius píše v *Satiře* I, 5, 100 o pověřivém Židovi Apellovi, který věří svému Bohu. Židé měli v Římě pověst pověřivých blouznivců, zatímco v Římě kvetly různé filozofie jako ta Epikúrova, která dokonce tvrdí, že bohové se o svět i o lidi nestarají. Při zvažování Horatiových výroků o Židech je třeba si vždy pamatovat, že je satirik, i když relativně jemnější než Juvenalis. V citovaném textu Horatius nabízí oblíbené římské téma v římské satirické literatuře o důvěřivosti mas k „zázrakům“ a pochybnostem o existenci bohů. Pro římskou satiru to bylo zcela normální, ale můžeme odhalit podvratný příklad, kterým Horatius říká, že ti, kdo věří v tajemný kult Hospodina, jsou důvěřiví. Horatius obviňuje Židy z toho, že se vírou v zázraky snaží získat stejně důvěřivé prosté lidi. Podle Horatia jsou Židé pověřiví.

Když Římané rozšířili svou dominanci po celém středomořském světě, jejich politikou bylo spíše absorbovat božstva a kult jiných národů, než se je snažit vymýtit, protože věřili, že zachování tradice podporuje sociální stabilitu. Jedním ze způsobů, jak Řím začlenil různorodé národy, byla podpora jejich náboženského dědictví, budování chrámů pro místní božstva. Do říše byla přivedena

32 *Roš Chodeš* (hebrejsky ראש חודש; trans. začátek měsíce; rozsvícená hlava měsíce) je název pro první den každého měsíce v hebrejském kalendáři, označený zrozením nového měsíce. Považuje se to za menší svátek. Kněžský zákoník v Tóře uznává den nového měsíce a určuje pro něj zvláštní oběti (4. Mojžíšova 28:11), ale nevyžaduje všeobecné zastavení práce jako o týdenním svátku, sobotě. Jelikož lunární měsíc má v průměru 29½ dne, Roš Chodeš může trvat jeden nebo dva dny: V pozdním postexilovém období se sanhedrin sešel každý 30. den v měsíci. Pokud bylo svědectvím zjištěno, že se srpek měsíce objevil v tento den, byl tento den posvěcen, takže z měsíce, který uplynul, se stal měsíc s 29 dny.

řada mezinárodních božstev z nejdlehlších provincií, mezi nimi Kybelé, Isis a bohové solárního kultu, jako jsou Mithra a Sol Invictus, pozůstatky jejich kultů se našly i na severu římské Británie. Protože Římané nikdy neuctívali pouze jednoho boha nebo jeden kult, náboženská tolerance nebyla problémem v tom smyslu, že by si monoteistické kultury konkurovaly. Monoteistická přísnost judaismu představovala potíže pro římskou politiku, která občas vedla ke kompromisu a udělování zvláštních výjimek, ale někdy i k nevyřešitelnému konfliktu.

M. Valerius Martialis (asi 40–104 př. n. l.)

Marcus Valerius Martialis se narodil v Bilbilis (dnes Cerro de Bambaola poblíž dnešního města Calatayud v severním Španělsku). Navštěvoval kurzy rétoriky a gymnázium, kde objevil svůj literární talent. Mezi lety 63 a 64 odešel do Říma a zpočátku žil v poměrně špatných podmínkách. Jako mnoho básníků své doby byl závislý na zvláštní péči svých přátel a mecenášů, kteří ho finančně podporovali. Později v 80. letech se stal vlastníkem nemovitosti v Nomentu a později v Římě. Z jeho vlastního prohlášení se dozvídáme, že vlastnil několik otroků a sekretářů. Jeho epigramy jsou často vtipné, krásné, promyšlené a ano, někdy obscenní.³³

V prvním epigramu se básník obrací na svého milence Chresta a žádá ho, aby mu byl věrný, jinak se bude muset spokojit se Židem.

*„Žádné dary, Chreste, pošli je pryč;
Věřím, že jsi velkorysý.
Ale pokud se vrátíš k Apiciovi a Lupovi
a Gallovi a Titiovi a Caesiovi,
pak ti nedovolím sít toho mého,
kterého máš vyzkoušeného a který je maličký,
ale budeš lízat' penis, který přišel z vypáleného Jeruzalémama a je teď odsou-
zený platit daň.“³⁴*

V druhém epigramu se básník vysmívá jistému Bassovi, že zapáchá a přirovnává jeho zápach k různým věcem jako třeba k dechu postících se Židovek.

33 *Slovník latinských spisovatelů*. Praha 2004, s. 408

34 MARTIALIS, *Epigrammaton libri duodecim*, VII. 55
*nulli munera, Chreste, si remittis,
nec nobis dederis remiserisque:
credam te satis esse liberalem.
sed si reddis Apicio Lupoque
et Gallo Titioque Caesioque,
linges non mihi – nam proba et pusilla est –
sed quae de Solymis venit perustis
damnatam modo mentulam tributis*

„Smradlavý jako vyschlá laguna Albuly³⁵;
 jako bazény mořských přístavů;
 jako líný kozel v mladičké kozičce³⁶;
 jako bota vyčerpaného vojáka³⁷;
 jako rouno dvakrát smočené v týrském purpuru;³⁸
 jako postící se Židovky³⁹;
 jako těžce vzdychající smutní obžalovaní;
 jako umírající lampa zneuctěné Lédy⁴⁰,
 jako dno sabinské masti;
 jako liška při útěku nebo jako zmijí doupě⁴¹,
 raději bych zapáchal jako všechny tyto věci, než abych smrděl jako ty,
 Basso.“⁴²

-
- 35 Řeka v dnešním Švýcarsku.
- 36 *Hircus* = kozel, přeneseně starý nemravný člověk. *Capella* = kozička, přeneseně dívka.
- 37 *Bardaicus* – je údajně odvozeno od Bardai, ilyrského lidu, od kterého byl tento druh vojenské obuvi převzat. HART. *Thirteen Satires of Juvenal*. Boston 1889 s. 249; SOLDEVILA. *Martialis, Book IV: A Commentary*. Leiden 2006, s. 34. Ardiaei byli lidé z Ilýrie pobývající na území dnešní Albánie, Kosova, Černé Hory a Bosny a Hercegoviny. Ardiaei jsou doloženi od 3. století před naším letopočtem. Často se objevují ve starověkých popisech popisujících ilyrské a makedonské války. Jejich jméno bylo napsáno ve starořečtině jako *Ἀρδιαῖοι*, *Ardiaioi* nebo *Ὀβάρδαῖοι*, *Ouardaioi* a v latině jako *Vardiaei* nebo *Vardaei*. WILKES. *The Illyrians*. Hoboken 1992, s. 216.
- 38 *Murex*, týrská fialová (nebo královská fialová byla historicky vyráběna starými Feničany pomocí hlenu z hypobranciální žlázy dvou druhů měkkýšů běžně označovaných jako *murex brandaris* a *murex trunculus*, což jsou starší názvy pro *haustellum brandaris* (ostranka jaderská) a *hexaplex trunculus* (ostranka purpurová).
- 39 *Sabbataria* – žena, která zachovává šabat; Židé se postí ve vyjmenované svátky jako je např. Jom kipur, ale ne při šabat. *Martialis* se spletl.
- 40 *Spurcus* – špinavý, morálně zkažený (sexuálně), *pollutio* – znečištěný, poskvrněný, zneuctěný; *morior* – umřít; *lucerna* – římská lampa; Bohyni Lédu zneuctil Zeus a ta mu pak porodila dvojčata Apollóna a Artemis. Pro básníka byla Leda symbolem necudnosti, protože se nechala svěst Diem. Lucerna je svědkem erotické scény mezi Diem a Lédu. Lampa se zde používá jako symbol sexu a nočních hrátek a může být snadno zneužita – s příliš velkým množstvím světla je nástrojem, kterým lze tyto soukromé činy znesvětit. Spojení lamp a erotiky podporovalo mnoho básníků. FRECER. *The Lamps*. Praha 2015, s. 394. *Martialovi* Léda lampa páchne, protože byla svědkem nemravného sexu mezi Diem a Lédu. Lampa dohasíná, protože už je po sexuálním aktu, proto může páchnout.
- 41 *Fuga (fugare)* – v latině znamená utéct, proto jde asi o lišku v útěku, *viperæ cubile* – znamená zmijí hnízdo.
- 42 MARTIALIS, *Epigrammaton libri duodecim*, IV. 4, Vlastní překlad.
Quod siccae redolet palus lacunae,
crudarum nebulae quod Albularum,
piscinae uetus aura quod marinae,
quod pressa piger hircus in capella,
lassi uardaicus quod euocati,

Ve třetím epigramu se básník diví římské dívce Caelii, že má mnoho milenců z ciziny včetně Židů, ale římského milence nechce.

„Caelie, býváš po vůli Kylikům, Germánům, Parthům,
spíš s Dáky i s Kappadokky,
plaví se z farského města memfický souložník k tobě,
černý pluje Ind od moře Rudého:
neštítíš ani se Židů, již obřezané mají údy,
nemine tě ani Alan na sarmatském koni.
Jak je to tedy možné, když římská přece jsi dívka,
žádný že římský úd není ti nikdy vhod?“⁴³

Ve čtvrtém epigramu se básník vypořádává s konkurentem z židovských řad. Nazývá ho posměšně obřezancem a vyzývá ho, aby přísahal na jistého Anchiala.

„Jde-li o skutečnost, že jsi závistivý a všude se staráš o mé dílo, omlouvám tě, obřezaný⁴⁴ básniku; máš k tomu své důvody.
Také se vůbec netrápím tím, že když opisuješ mé verše,
kradeš je, i k tomu, obřezaný básniku, máš své důvody.
Tento obřezaný básník mě však otravuje,
ačkoliv se narodil v srdci Jeruzaléma, chytá do pasti chlapce.
Popírá, že tomu tak je, a přísahá na chrám Jupitera.
Nevěřím, přísaha je, obřezanče, na Anchiala.“⁴⁵

---

*quod bis murice uellus inquinatum,
quod ieiunia sabbatariarum,
maestorum quod anhelitus reorum,
quod spurcae moriens lucerna Ladae,
quod ceromata faece de Sabina,
quod uolpis fuga, viperae cubile,
mallem quam quod oles olere, Bassa.*

43 MARTIALIS, *Epigrammaton libri duodecim*, VII, 30

*Das Parthis, das Germanis, das, Caelia, Dacis,
nec Cilicum spernis Cappadocumque toros;
et tibi de Pharia Memphiticus urbe fututor
nauigat, a rubris et niger Indus aquis;
nec recutitorum fugis inguina Iudaeorum,
nec te Sarmatico transit Alanus equo.
Qua ratione facis, cum sis Romana puella,
quod Romana tibi mentula nulla placet?*

44 *Verpus* – znamená obřezaný muž, Žid, který je sexuálně vzrušený. Od *verpa* – vulgární výraz pro ztopořený penis.

45 MARTIALIS, *Epigrammaton libri duodecim*, XI, 94, Vlastní překlad.

*Quod nimium lives nostris et ubique libellis
detraxis, ignosco: verpe poeta, sapis.
Hoc quoque non curo, quod cum mea carmina carpas,*

Martialis píše o Chrestovi, který je jeho milenec, avšak nechce mu dávat dárky. To by mu ještě nevadilo, ale pokud by ho zradil s jiným, Martialis ho přenechá Židovi, který je dobrý fellator. Fellatio je orální sexuální akt zahrnující použití úst, který provádí osoba na penisu jiné osoby nebo sebe sama. Fellator je považován za pasivní roli a ve společnostech, kde jsou aktivní a pasivní role přísně podporovány, by to mohlo být dokonce považováno za méněcenné.⁴⁶ To, co by ctnostní Římané neměli dělat, byla felace, a být nazýván fellatorem bylo téměř tak špatné, jako být obviněn z lízání. Orální sex totiž znesvěcoval ústa, nejposvátnější část těla.⁴⁷ Martialis upozorňoval na to, že Židé prohráli válku, proto budou Římanům podřízeni, a proto budou dobrými *fellatory*, což byla urážka na cti.

V *Epigramu* IV, 4, datovaném do roku 88 n. l., Martialis nepříznivě porovnává tělesný pach osoby zvané Bassa s celou řadou předmětů proslulých svým zápachem.⁴⁸ Jednou z nich je i pach židovských žen. Z toho je zřejmé, že básník tvrdil, že židovské ženy při pústu páchnou. Nemyslel si to jenom Martialis, ale určitě i jeho čtenáři.⁴⁹

Martialis, podobně jako Juvenalis, pohrdal ostatními národy, jak ukazuje *Epigram* VII, 30, protože epigram věnovaný Caelii míří na nemravné římské chování, ale ukazuje se zde i jeho zaujatost údajnou židovskou necudností.

V *Epigramu* XI, 94 Martialis vyzývá svého anonymního rivala, obřezaného básníka, aby přísahal na Anchiala. To mu umožnilo dělat si legraci z básnickovy obřizky, kterou v básni zdůrazňuje. Uvádí obřizku jako něco, podle čeho se dá Žid spolehlivě poznat.

Nejvíce diskutovaným bodem v tomto epigramu je určitě identita onoho Anchiala, protože tento prvek ovlivňuje to, jak rozumíme Martialovu závěru. Anchialus bylo řecké jméno, které se vyskytuje už u Homéra.⁵⁰ Badatelka Marie Roux uvádí vícero vysvětlení jména Anchialus. Za nejpravděpodobnější pokládá, že v epigramu jde o jméno Martialova otroka, kterého „obřezaný“ básník

---

compilas: et sic, verpe poeta, sapis.

Illud me cruciat, Solymis quod natus in ipsis

pedicas puerum, verpe poeta, meum.

Ecce negas jurasque mihi per templa Tonantis.

Non credo: jura, verpe, per Anchialum.

46 HERDT, Gilbert, ed. *Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Di-morphism in Culture and History*. New York 1993; JSTOR, www.jstor.org/stable/j.ctv16t6n2p. Accessed 3 Feb. 2021.

47 MOHR. *Holy Sh*t: A Brief History of Swearing*. Oxford 2013, s. 37.

48 WILLIAMS. *Jews in a Graeco-Roman Environment*. Tübingen 2013, s. 56

49 McKAY. *Sabbath and Synagogue: The Question of Sabbath Worship in Ancient Judaism (Religions in the Graeco-roman World)*. Leiden 2001, s. 110.

50 HOMÉROS, *Ilias* 5.609

svedl.⁵¹ Tento epigram je dokladem, že odpadlíky Římané nevíkali a stále pro ně zůstávali Židy. Obřízka se používá jako pejorativní adjektivum, kterým Martialis znevažuje židovského básníka.⁵² Básník Martialis opakovaně zmiňoval obřezané Židy, pokaždé z pohledu jeho vytrvalého zaujetí jejich sexualitou. Martialovi se obřízka a sobota rovnaly všemu opovrženihodnému.⁵³

Decimus Junius Juvenalis (asi 50–127 n. l.)

Jeho přesná data života nejsou známa. Pravděpodobně byl z Aquina. Zprávy o tom, že Juvenalis byl vykázán poté, co vydal posměšné verše proti tanečnickovi sponzorovanému Domitianem, nejsou jisté. Pokud je teorie správná, Juvenalis byl pravděpodobně kvůli tomu vyhnán, což také znamenalo ztrátu bohatství a postavení. Místem vyhnanství byla možná egyptská posádka, kterou pravděpodobně po prominutí Domitianova nástupce Nery směl opustit.⁵⁴ Je autorem sbírky satirických básní známých jako *Satiry*. Podrobnosti o autorově životě jsou nejasné. Juvenalis činí nejhorší výpady proti cizincům – Řekům, Syřanům a zejména Židům – kteří podle jeho názoru způsobili úpadek a pád starého římského způsobu života. Juvenalis však spíše jako v následující básni pranýřuje ani ne tak cizince jako samotné Římány, jejichž morálka upadá. Podíváme se na čtyři úryvky z Juvenalových satir.

První úryvek se týká římské pověsti o legendárním římském králi Numovi a jeho družky nymfy Egerie. Židé jsou v něm zmíněni jako chudáci, kteří si pronajímají tradiční římské svaté místo spojené s Egerií.

*„Tam, kde za noci často měl schůzky s družkou svou Numa,⁵⁵
pronajat nyní je háj i s pramenem, svatyní starou,
Židům, jimž košík a seno jsou doplňkem k životu nutným.“⁵⁶*

51 ROUX. Re-interpretation of Martial, Epigram XI, 94. In *Scripta Classica Israelica. Year-book of the Israel Society for the Promotion on Classical Studies*, 2017, Vol. XXXVI, s. 81-104.

52 GREENSPAHN. *Nourished With Peace: Studies in Hellenistic Judaism in Memory of Samuel Sandmel (Scholars Press Ho-mage Series)*. Chico 1984, s. 76.

53 ALLSWANG. *The Anti-Jewish Phenomenon: A Historical Torah Analysis*. New York 2008, s. 56.

54 D. Iunius Juvenalis a jeho dílo. In *Iuvenalis: Satiry*. Ed. Vysoký. Praha 1972, s. 7-25.

55 V římské mytologii byla Egeria nymfa, která byla milenkou legendárního druhého římského krále Numy Pompilia. Podle Ovidia se Egeria údajně po smrti Numy stáhla do Aricie a v slzném zármutku se přeměnila na pramen Egeria. Ovidius: *Proměny*, 15, 478-551. Juvenalis má na mysli nymphaeum víly Egerie, které se nachází ve vlhké Appianské nížině jihovýchodně od *Porta Capena*. Židé se usadili jako žebraři v jeho sousedství, takže Camenae uprchly. LAMPE 2006, 39.

56 *ubi nocturnae Numa constituebat amicae
(nunc sacri fontis nemus et delubra locantur
Iudaeis, quorum cophinus fenumque supellex;*

Druhý úryvek vykresluje Židy jako žebráky a pochybné věštce.

„*Když on ze scény zmizí, tu Židovka stářím už sešlá,
opustí seno i košík a do ucha šeptá a žebrá,*⁵⁷
*protože rozumí židovským naukám a mocnou je kněžkou stromu*⁵⁸,
*tlumočí věrně, co vůlí je samého nebe.
Dostane na dlaň i ona, však skrovněji. Za malý peníz
prodají Židé své výklady ke snům, jak prát si jen budeš.*“⁵⁹

Třetí úryvek podává nejdelší pojednání o životě Židů. Juvenalis se vysmívá židovským zvykům a zákonům.

„*Ti, jimž se dostalo otce, jenž úzkostně světívá šábes,
zvedají k obloze oči a božstvu se klanějí nebes,
jako lidského masa se varují ochutnat vepře,*

---

*omnis enim populo mercedem pendere iussa est
arbor et eiectis mendicat silva Camenis),
in vallem Egeriae descendimus et speluncas
dissimiles veris.*

IUVENALIS, *Satira třetí*, III, 12-14. Juvenalis považoval Židy za chudáky, kteří žili kočovným životem, viděl je chodit dovnitř a ven z Říma se svazky sena a koší. Seno sloužilo jako postel a v koších si nesli svůj majetek. Juvenalis si hořce stěžuje, že krásný a poetický háj Egerie byl dán žebravým hordám Židů, kteří pod širým nebem rozkládali své tábory s košem a svazkem sena jako polštářem coby jediným nábytkem.

- 57 Druhým rysem týkajícím se Židů, který Juvenalis zdůrazňuje, je jeho líčení, že jsou nemajetní. Židy je možné vidět žebrat poblíž Porta Capena a říká, že Židovka bude vykládat sny i za ty nejmenší mince, protože jsou chudí, a proto jsou na peníze. GOULD. *What Did They Think of the Jews*. Lanham 1990 1997, s. 14.
- 58 Určitá úvaha byla věnována otázce, proč přesně Juvenalis nazývá Židovku kněžkou stromu. Nabízí se tato vysvětlení: Juvenalis možná znal synagogy obklopené stromy; Podle Ovidiových *Proměn* se mýtický krasavec Attis proměnil na borovici; Adonis (Attis) je opravdu kanaánský bůh, kterého Řekové a po něm Římané přejali. Jméno je odvozeno od kanaánského slova 'adōn, což znamená „pán“. Toto slovo souvisí se slovem Adonai (hebrejsky: אֲדֹנָי), jedním z titulů používaných k označení Boha hebrejské Bible a dodnes používaným v judaismu. Adónidovo jméno bylo Tammúz a byl to bůh plodnosti, který byl manželem sumerské Innany, východosemitské Ištar, kterou Řekové ztotožnili s Afrodítou a Římané s Venuší. Židé také slaví svátek *Tu bi-švat*, který připadá na 15. ševat. Je to „Svátek stromů“. Možná Juvenalis viděl Židovku slavit pod stromy svátek *Tu bi-švat* a vyložil si to mylně tak, že uctívá Adonida, který se proměnil ve strom.
- 59 IUVENALIS, *Satira šestá*, XIV, 542-547
*cum dedit ille locum, cophino fenoque relicto/
arcanam Iudaea tremens mendicat in aurem,
interpres legum Solymarum et magna sacerdos
arboris ac summi fida internuntia caeli.
implet et illa manum, sed parcus; aere minuto
qualiacumque uoles Iudaei somnia uendunt.*

*jehož se zdržoval otec, a záhy se obřezat dají.
K zvyklostem římským a řádům vždy dávají najevo odpor;
židovské zákony střeží a úzkostně dbalí jsou všeho,
čím je zavázal Mojžíš se řídit v svých tajemných knihách:
uvést na pravou cestu jen tehdy, když souvěrec zbloudí,
ukázat hledaný pramen, jen obřezaný když žízní.
Vinu má na všem jen otec: on světíval vždycky den sedmý zahálkou,
v takový den se nechopil žádného díla...“⁶⁰*

Ve slavné pasáži Juvenalis popisuje vzrůstající přitažlivost judaismu z generace na generaci.⁶¹ Satirik se vysmívá zejména skutečnosti, že syn Římana by se rozhodl dodržovat židovské právo nad rámec římského práva.⁶² Juvenalis viděl konverzi k judaismu hlavně jako opovrhování římskými zákony zaměřené na úplné podrobení jeho následovníků židovským zákonům. Tvrdí, že určité osoby (Židé), potomci otce, který zachovává šabat, neuctívají nic kromě mraků a nebe (*numen caeli*) – to znamená, že nemají Boha! Juvenalis považuje šabat za první krok k přijetí judaismu: pokud otec dodržoval šabat a zdržel se konzumace vepřového, syn bude plným proselytou.⁶³ Pro Juvenala je obřizka konečným ukazatelem toho, že „člověk opustil ‘římské zákony’ a přijal židovský zákoník, což nebylo žádoucí“.⁶⁴

Jediný Juvenalis se více vysmívá cizincům. Cizince nenáviděl obecně, nejen Židy.

Čtvrtý úryvek Juvenálových satir ukazuje, že neměl rád cizince obecně.
„Smutné je defilé naše! Svě zbraně jsme ovšem

---

60 IUVENALIS, *Satira čtrnáctá*, XIV, 97-107
*quidam sortiti metuentem sabbata patrem
nil praeter nubes et caeli numen adorant,
nec distare putant humana carne suillam,
qua pater abstinuit, mox et praepudia ponunt;
Romanas autem soliti contemnere leges
Iudaicum ediscunt et seruant ac metuunt ius,
tradidit arcano quodcumque uolumine Moyses:
non monstrare uias eadem nisi sacra colenti,
quaesitum ad fontem solos deducere uerpos.
sed pater in causa, cui septima quaeque fuit lux
ignaua et partem uitae non attigit ulla.*

61 JOSTEIN-KVALBEIN. *The Mission of the Early Church to Jews and Gentiles*. Tübingen 2000, s. 230.

62 MURRAY. *Playing a Jewish Game: Gentile Christian Judaizing in the First and Second Centuries CE (Studies in Christianity and Judaism, 13)*. Waterloo 2006, s. 15.

63 TCHERIKOVER et. al. *Corpus Papyrorum Judaicarum*. Cambridge 1957, s. 3.

64 DONALDSON. *Judaism and the Gentiles: Jewish Patterns of Universalism (to 135 CE)*. Oxford 2007, s. 656.

*zanesli na břehy Irska a Orkady – nedávnou kořist –...
Co však dnes v městě se děje, jež svým zve vítězný národ,
neznámou věcí je těm, kdož podlehli. Přesto však jakýs
Armén – Zalacés jménem – prý předstihl jinochy všechny
v tom, jak si povolně vedl, když žádosti tribuna hověl:
Tady se formují lidé. Když hochům se dopřeje v Římě
pobyt jen poněkud delší, zde pro všechny nápadník přijde...
Odhodí domácí dýky i kalhoty, udidla, biče –
vznešenou římskou mravnost si přinesou do vlasti odtud!“⁶⁵*

Římský vztah k Židům v době jmenovaných básníků

Horatius žil za doby Héróda Velikého (asi 73–4 př. n. l.). Héródés Veliký vládl jako král Židů pod římskou autoritou třicet tři let, od roku 37 do roku 4 př. n. l. Héródés se nejprve přiklonil k Marku Antoniovi, ale když Octavianus (63–14 n. l.) v roce 31 př. n. l. porazil Antonia a Kleopatru v bitvě Actia, okamžitě změnil stranu a přesvědčil Octavianiana o své loajalitě. Po svém vítězství se Octavianus vrátil do Říma, kde ho římský senát učinil imperátorem a udělil mu roku 27 čestný titul „Augustus“ („vznešený“). Héródés se ukázal jako loajální podřízený svým římským vládcům, udržoval v Izraeli pořádek a chránil východní hranici římské říše. Octavianus Héróda potřeboval, aby například hlídal Nabatejce. Héródés zase potřeboval Řím, protože Židé ho neuznávali a viděli ho jako nunceného vladaře. Svou loajalitu ukazoval Augustovi také tím, že mu stavěl svatyně. Podle literárních pramenů postavil Héródés v mezích svého království čtyři chrámy: hlavní židovskou svatyni v Jeruzalémě a tři pohanské chrámy zasvěcené Augustovi – v Sebaste, Caesareji a Paneiasu.⁶⁶ Po Héródově smrti v roce 4 př. n. l. byla jeho území rozdělena mezi jeho syny: Archeláa, Héróda Antipu a Filipa. Vazalští vladaři z Héródovy rodiny směli vládnout v některých oblastech, pokud se řídili římskou politikou.

Ačkoli byla římská židovská komunita v době Horatia docela chudá, byla poměrně velká a Octavianus zacházel s židovskými obyvateli Říma přiměřeně benevolentně vzhledem k dobovým standardům. Horatius čerpá z několika římských stereotypů Židů: židovské nadšení a naléhání přinášejí konvertity; Židé jsou důvěřiví; Židé v sobotu neobchodují.⁶⁷ Legislativa Caesara a Augusta, která postavila judaismus do privilegovaného postavení, nevymýtila antijudaistický cit, ale mohla ho dokonce umocnit přidáním žárlivosti k existujícím negativním

65 IUVENALIS, *Satira druhá*, 2, 161-170.

66 NETZER. *Architecture of Herod, the Great Builder*. Fulton 2008, s. 270.

67 McKAY. *Sabbath and Synagogue: The Question of Sabbath Worship in Ancient Judaism (Religions in the Graeco-roman World)*. Leiden 2001, s. 94.

emocím vůči Židům. Položme si otázku, jak spolu souvisí antijudaismus a politika a jak se to odrazilo v Horatiově díle? Jestliže v jeho době byla římská politika vůči Židům pozitivní, očekávali bychom pozitivní postoje v básnickových verších. Právě za Horatiova života Pompeius dobyl roku 63 př. n. l. Jeruzalém, ale v čele Židů nestál jím jmenovaný král Hyrkános II. z rodu Hasmóneovců, nýbrž jeho dvořan Antipatros, který byl Pompeiovým spojencem. Pompeiův rival Caesar a po něm Augustus vedli vůči Židům příznivou politiku, protože židovským králem byl Antipatrův syn Héródés Veliký, který vycházel s Augustem dobře. Přízeň císaře mohla v Horatiovi a v některých dalších Římanech vzbudit strach a žárlivost. Tak lze vysvětlit, že i když Židé byli za Héróda k Římu loajální, přetrvávaly antijudaistické nálady, což dokládají Horatiovy básně, které dozajista vycházely z římských nálad, protože pro Římany byly básně určeny. Měly je pobavit židovskou pověřivostí a varovat před množstvím Židů. Antijudaismus Horatia je proto soukromou záležitostí, kterou nelze vydávat za oficiální postoj Římské říše k Židům, který byl v jeho době naopak příznivý.⁶⁸

Marcus Valerius Martialis (37/41–100/104) a Decimus Junius Juvenalis (kolem 50/60 – po roce 127) žili po dvou vyhnáních Židů z Říma. Je zřejmé, že od panování Tiberia až po Claudia byli Židé dvakrát vyhnáni z Říma snad kvůli proselytismu. K prvnímu vyhoštění došlo v roce 19 n. l., kdy Tiberius (přesněji senát) přihlásil do armády 4 000 Židů, aby bojovali na Sardinii, a vyhnal mnoho dalších.⁶⁹ Podle *Skutků* 18:2 a *Suetonia* (Claudius 25) Claudius vyhostil Židy z Říma kvůli nepokojům (snad kvůli kázání křesťanů).⁷⁰ Pokud v dřívější době římstí spisovatelé, jako Horatius měli negativní postoje k Židům, nyní, po velké válce v Judeji, která stála Římany mnoho životů, se antijudaismus prohloubil.⁷¹ Na jedné straně byli Židé v Římské říši osvobozeni od uctívání císaře jako božstva, což je privilegium, o které se snažili také křesťané. Na druhou stranu po Velké vzpouře Římané vybírali „židovskou daň“. Tato daň byla směřována do Říma, aby zaplatila rekonstrukci Jovova chrámu.⁷² Zdá se však, že celý *fiscus Judaicus* byl zrušen za Nervy (96–98). Oproti tomu papyry v Egyptě svědčí o tom, že *fiscus Judaicus* byl vybírán po dlouhou dobu.⁷³ Tuto zvláštní židovskou daň zrušil nejspíš až Julianus v roce 361 n. l. a krátce nato poslal dopis všem židovským

68 DAVIES et. al. *The Cambridge History of Judaism: The early Roman period*. Cambridge 1999, s. 171.

69 VANTHANH. *God's People on the Move: Biblical and Global Perspectives on Migration and Mission*. Eugene 2014, s. 65.

70 PUSKAS a ROBBINS. *An Introduction to the New Testament*. Cambridge 2012, s. 9.

71 DUBNOV. *History of the Jews: From the Roman Empire to the Early Medieval Period*. Cornwall 1967, s. 93.

72 LINDEMANN a LEVY. *Antisemitism: A History*. Oxford 2010, s. 53.

73 WOUDE a MULDER. *The World of the Bible: Biblical Stories and the Archaeology Behind Them*. Washington 1986, s. 374..

komunitám v Římské říši. S římskou tolerancí judaismu to bylo zlé hlavně po povstání Bar Kochby, kdy došlo k zákazu obřizky.⁷⁴

Vezměme v úvahu fakt, že Martialis i Juvenalis psali po těchto konfliktech mezi Římany a Židy. Projevily se nějak na jejich díle? Chovali kvůli válce Martialis s Juvenalem k Židům antipatie? Horatius si tropí žerty z Židů i před válkou, ale Juvenalis a Martialis je po válce považují přímo za odporné. Slovo „Žid“ bylo známkou pohrdání. Židé jsou pro ně špinaví, hloupí, poddajní, pobuřující, nemorální, chamtiví; jejich náboženství – šabat, obřizka, zdržování se vepřového masa – je barbarské, protiřímské a asociální.⁷⁵

Juvenalis zažil také povstání Židů za Traiana a také žil v době, kdy se Židé vzbuřili proti Hadrianovi. V roce 115, když byl císař Traianus zapojen do svých výbojů na východě, vypukla ve východní diaspoře za frontou židovská vzpoura. Povstání, známé jako třetí židovská vzpoura nebo druhá římská válka, bylo urychleno vyhláškou císaře Hadriana, který chtěl z Jeruzaléma vybudovat římskou kolonii. Po porážce povstání Hadrianus změnil název Judeje na Sýrii Palestinu a zakázal Židům vstup do Jeruzaléma, který přejmenoval na *Aelia Capitolina*.⁷⁶ Židům bylo zakázáno žít v Jeruzalémě a následovalo náboženské pronásledování včetně zákazu obřizky.⁷⁷

Všechny vyjmenované římsko-židovské konflikty od vyhnání Židů z Říma za Tiberia po druhou židovskou válku za Hadriana mají dvě příčiny. V případě dvou vyhnání z Říma je to proselytismus. V případě dvou válek a jednoho povstání je to očekávání mesiáše. Židé doufali, že mesiáš nastolí zlatý věk Židů a zbaví je římské nadvlády. To vedlo k nepokojům, které Římané potlačili a omezili po nich práva Židů, například je vyhnali z Říma, uložili *fiscus Judaicus* nebo zakázali obřizku a pobyt Židů v Jeruzalémě. Římané tato opatření považovali za adekvátní trest. Byl to zásah do privilegií Židů. Judaismus tím ovšem přestal dočasně být *religio licita*. Když byli Židé Římu loajální, mohli si podržet svá privilegia a judaismus byl *religio licita*. Když Židé loajální nebyli, například když konvertovali mnoho lidí nebo chtěli následovat mesiáše, Římané omezili jejich privilegia. Řím nikdy svá privilegia daná Židům neodnímal bez důvodu. Důvodem těchto trestů pro Židy nebyl antijudaismus Římanů, ale politické důvody. Důvody nepřátelství v dílech Martiala antijudaistické ovšem jsou, protože Židy pomlouvá, že prý jsou necudní. Juvenalis je spíše xenofobní, protože kritizuje všechny cizince. Nabízí se vysvětlení, že Martialův a Juvenalův odpor k Židům

74 ADAMS. *For Good and Evil: The Impact of Taxes on the Course of Civilization*. Seattle 1993, s. 150.

75 ABERBACH. *Revolutionary Hebrew, Empire and Crisis: Four Peaks in Hebrew Literature and Jewish Survival*. New York 1997, s. 140

76 BANIN. *Entertaining on the Jewish Holidays*. New York 1992, s. 111

77 PUSKAS a ROBBINS. *An Introduction to the New Testament*. Cambridge 2012.

Lze vysvětlit tak, že byl důsledkem politických konfliktů v jejich době, avšak i Horatius si dělal žerty z Židů ještě před jakýmkoliv projevem neloajlnosti Židů k Římanům. To znamená, že Římané žertovali na úkor Židů v soukromí bez ohledu na židovskou politiku a konflikty Říma se Židy. Samotné konflikty však nemají antijudaistickou příčinu, ale politickou.

Závěr

Studie si kladla šest cílů:

1. ***Hledá odpověď na otázku, zda je možno tyto nové pojmy (antisemitismus a antijudaismus) přenášet do starověku?*** Ano, je to možné s tím, že si uvědomujeme, že jsou to termíny moderní, které vznikly v 19. a 20. století. Musíme si uvědomovat, v jakých podmínkách antijudaismus vzniká a jaké jsou jeho příčiny.
2. ***Zda existují rozdíly mezi antijudaismem a antisemitismem, kde probíhají hranice, a zda lze na základě této definice dokonce hovořit o starověkém antisemitismu či spíše antijudaismu?*** Antijudaismus vychází z odlišnosti židovského náboženství. Je to vlastně nenávisť k judaismu. Bývá spojován s křesťanstvím, ale článek se přiklání k tvrzení, že existoval už v „pohanském“ starověku. Oproti tomu antisemitismus je záležitostí 19. století, kdy vznikla pseudovědecká teorie o nadřazenosti a podřazenosti lidských ras. Rozdíl mezi antijudaismem a antisemitismem je ten, že když Žid ve středověku přijal křesťanství, přestal být Židem. V době rasových teorií se nemohl svého původu nijak zbavit. Antisemitismus je odlišný tímto od antijudaismu, ale vznik antisemitismu je bez antijudaismu nemyšlitelný.
3. ***Zda existoval předkřesťanský pohanský antijudaismus ve starověku?*** Předkřesťanský antijudaismus ve starověku existoval, můžeme ho vidět v díle Horatia a Martiala. Antijudaismus v Římě byl soukromým názorem na Židy, nikoliv oficiálním.
4. ***Čtvrtým cílem je hledat odpověď na otázku, zda můžeme jejich práci považovat za antijudaistickou, nebo zda se jedná o obecnou nenávisť k cizincům, proto prozkoumá pohled těchto básníků na cizince.*** Horatius a Martialis vykazují antijudaistické prvky, protože mají předsudky vůči Židům. Juvenalis je spíše xenofobní, protože je zaujatý vůči všem cizincům, i když i on se vyjadřuje posměšně o Židech.
5. ***Pátým cílem bylo také srovnání tohoto „literárního, soukromého“ antijudaismu s oficiální politikou Římské říše vůči Židům. Je antijudaismus v díle některých římských básníků důsledkem oficiální negativní politiky k Židům? Vedli Římané negativní politiku vůči Židům?*** Studie zjistila, že antijudaismus nebyl oficiálním názorem, ale spíše soukro-

mým názorem některých obyvatel Římské říše. Z děl básníků jsme zjistili, že někteří Římané jako Horatius a Martialis si tropili žerty z Židů a jejich náboženských zvyků jako je obřizka. Římané se dostali výrazně do kontaktu se Židy v roce 63 př. n. l., kdy Pompeius dobyl Jeruzalém pro Hyrkána II., ale místo krále vládla rodina Héróda Velikého, která uzavřela s Římem spojenectví. S Caesarem i Augustem vycházeli Židé velmi dobře, stali se lidem s řadou privilegií. Horatius a další Římané mohli Židům privilegované postavení závidět a tím vznikl antijudaismus v Římě. Po Horatiovi Tiberius roku 19. n. l. vyhnal Židy z Říma kvůli proselytizaci. Poprvé Římané sáhli na práva Židů, kdy je potrestali za to, že obraceli římské občany na judaismus, což bylo chápáno jako pohrdání římskými zákony. Z podobných důvodů vyhnal Židy i císař Claudius. Tato opatření však netrvala dlouho, Židé se mohli do Říma brzy vrátit. Martialis i Juvenalis zažili první židovskou válku, která skončila římským vítězstvím a uvalením židovské daně *fiscus Judaicus*, kterou si Židé kupovali právo praktikovat judaismus. *Fiscus Judaicus* skončil až v době vlády Juliana Apostaty. Byl to nejvýraznější zásah do židovských práv, protože trval tak dlouho. Řím se naplnil Židy, na které Martialis pohlížel s opovržením, a stali se terčem jeho vtipů. V Martialovi lze cítit antijudaistický předsudek, že Židé jsou chtiví sexu. Juvenalis zažil i vzpouru Židů za Traiana a Hadriana, který zakázal Židům vstup do Jeruzaléma a obřizku, ale tento druhý zákaz trval jen do vlády Antonina Pia. Přetrval však zákaz obracet pohany na židovskou víru, což ukazuje, jak moc to Římanům vadilo. I Juvenalis se zmínil v jedné satíře o konvertitech, kteří se mu nelíbili, ale na rozdíl od Martiala Juvenalis žertuje na úkor všech cizinců, proto je xenofob. Antijudaismus v díle některých římských básníků nebyl důsledkem oficiální negativní politiky k Židům, protože antijudaismus je možno nalézt jak u Horatia, za něhož Římané vycházeli s Židy dobře, tak u Juvenala, za něhož se vztahy Říma a Židů dramaticky zhoršily kvůli třem židovským vzpourám. Antijudaismus nezávisí na špatných či dobrých vztazích Římanů a Židů. Římská politika nebyla motivována antijudaismem, byla praktická. Příčinou konfliktů se Židy nebyl antijudaismus, ale loajalita Židů, kteří se chtěli osamostatnit nebo alespoň získat lepší postavení v Římské říši.

6. **Šestým cílem bylo zjistit, zda bylo židovské náboženství *religio licita* a zda jím být někdy přestalo?** Židé dostali privilegia od Caesara, takže odtud lze říci, že judaismus byl *religio licita*. Když však udělali něco, co se Římu nelíbilo, jako když obraceli na svou víru římské občany, Římané zasáhli a potrestali je krátkodobým vyhnáním z Říma. Tři velké vzpoury za Vespasiana, Traiana a Hadriana propukly, protože Židé chtěli následo-

vat svého mesiáše místo Římanů. Římané vyhráli a Židy potrestali omezením práv, ale i přes uložení *fiscu Judaicu* Římané nenutili Židy obětovat římským bohům nebo císaři a nepronásledovali je za to, že jsou Židy. S výjimkou krátkého období po bar Kochbově povstání, kdy Hadrianus zakázal obřízku, byl judaismus Římány tolerován.

O autorovi/ About the author

Mgr. Tereza Kvasničková
Ústav klasických studií
Filozofická fakulta MU
Arna Nováka 1, 602 00 Brno
Česká republika
e-mail: tereza.kvasnickova@email.cz

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

- CARY, Earnest; FOSTER Herbert Baldwin a HEINEMANN, William, ed. *Dio's Roman History. Cassius Dio Cocceianus*. London; New York: Harvard University Press, 1914.
- ČERVENKA, Jan, ed. Ovidius, *Báseň Publia Ovidia Nasona: II. Proměny: zpěv VIII-XV*. Praha: A. Storch syn, 1895.
- GILBERT, Walther, ed. *Martialis, M. Valerii Martialis Epigrammaton Libri*. Lipsko: B. G. Teubneri, 1886. Vlastní překlad.
- MAGIE, David a ROHRBACHER David, ed. *Historia Augusta, Vita Hadriani*. Cambridge: Harvard University Press, 2022.
- OULTON, John Ernest Leonard a LAWLOR, Hugh Jackson, ed. Eusebius, *The Ecclesiastical History and the Martyrs of Palestine (Volume I)*. London: SPCK, 1954.
- POKORNÝ, Jindřich a MERTLÍK, Rudolf, ed. Horatius, *Satiry, Vavřín a réva: ódy, epódy, satiry, listy. Horatius, Quintus Flaccus*. 1. úplné vyd. Praha: Odeon, 1972.
- Talmud*, Šabat, 31b, Dostupné z <https://www.sefaria.org/Shabbat.31b?lang=bi>
- VAŇORNÝ, Otmar, ed. Homéros, *Homérova Ilias*. 3. vyd. Praha: Jan Laichter, 1942.
- VYSOKÝ, K. Zdeněk, ed. Iuvenalis, *Satiry*. Praha: Svoboda, 1972.
- WHISTON, William, ed. Flavius Josephus, *Antiquities of the Jews*. Charleston: Independent Publishing Platform, 2017.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- ABERBACH, David. *Revolutionary Hebrew, Empire and Crisis: Four Peaks in Hebrew Literature and Jewish Survival*. New York: NYU Press, 1997.

- ABULAFIA, Anna Sapir. *Christians and Jews in Dispute: Disputational Literature and the Rise of Anti-Judaism in the West (c. 1000–1150)*. London: Routledge, 1998.
- ADAMS, Charles. *For Good and Evil: The Impact of Taxes on the Course of Civilization*. Seattle: Madison Books, 1993.
- ALLSWANG, Benzion. *The Anti-Jewish Phenomenon: A Historical Torah Analysis*. New York: Feldheim Publishers, 2008.
- BANIN, Israela. *Entertaining on the Jewish Holidays*. New York: S. P. I. Books, 1992.
- DAVIES, William David et. al. *The Cambridge History of Judaism: The early Roman period*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- DONALDSON, Terence L. *Judaism and the Gentiles: Jewish Patterns of Universalism (to 135 CE)*. Oxford: Baylor University Press, 2007.
- DUBNOV, Simon. *History of the Jews: From the Roman Empire to the Early Medieval Period*. Cornwall: Cornwall Books, 1967.
- FELDMAN, Louis H. *Studies in Hellenistic Judaism*. Leiden: E. J. Brill, 1996.
- FLANNERY, Edward H. *The Anguish of the Jews: Twenty-three Centuries of Antisemitism*. New York: Paulist Press, 1996.
- FRECER, Robert. *Gerulata: The Lamps*. Praha: Karolinum, 2015.
- FUNKENSTEIN, Amos. *Perceptions of Jewish History*. Berkeley: University of California Press; First edition, 1993.
- GOULD, Allan. *What Did They Think of the Jews*. Lanham: Jason Aronson Inc. Publishers, 1990.
- GREENSPAHN, Frederick E. et. al. *Nourished With Peace: Studies in Hellenistic Judaism in Memory of Samuel Sandmel (Scholars Press Homage Series)*. Chico: Scholars Press, 1984.
- HAASE, Wolfgang. *Religion (Judentum: Allgemeines; palästinisches Judentum)*. Berlin: De Gruyter, 2016.
- HAMMER, Altmuth. *Erwählung erinnern: Literatur als Medium jüdischen Selbstverständnisses. Mit Fallstudien zu Else Lasker-Schüler und Joseph Roth (Formen der Erinnerung, Band 18)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004.
- HART, Samuel. *Thirteen Satires of Juvenal*. Boston: Allyn and Bacon, 1889.
- HAYES, Peter. *How Was It Possible? A Holocaust Reader*. Lincoln. 2015
- HELLIG, Jocelyn. *The Holocaust and Antisemitism: A Short History*. Oxford: Oneworld Publications, 2003.
- HERDT, Gilbert, ed. *Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*. New York: Zone Books, 1993. JSTOR, www.jstor.org/stable/j.ctv16t6n2p. Accessed 3 Feb. 2021.
- HORNBLLOWER, Simon et. al. *The Oxford Companion to Classical Civilization*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- JAMES, Carl E. *Perspectives on Racism and the Human Services Sector: A Case for Change*. Toronto: University of Toronto Press, 1996.
- JOSTEIN - KVALBEIN, Ådna. *The Mission of the Early Church to Jews and Gentiles*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.
- KELLER, Zsolt. *Der Blutruf (Mt 27,25): Eine schweizerische Wirkungsgeschichte 1900–1950. Mit einem Vorwort von Max Kuchler*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.
- LANGMUIR, Gavin. *Toward a Definition of Antisemitism*. Berkeley: University of California Press, 1996.
- LAQUEUR, Walter. *Měníci se tvář antisemitismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- LINDEMANN, S. a Albert S. a LEVY, Richard S. *Antisemitism: A History*. Oxford: University Press Oxford, 2010.

- MAR, Alexander del. *Usury and the Jews: A lecture, delivered under the auspices of the Young Men's Hebrew Association of San Francisco, at Steinway Hall, February 11th.* San Francisco 1879.
- McKAY, Heather A. *Sabbath and Synagogue: The Question of Sabbath Worship in Ancient Judaism (Religions in the Graeco-roman World).* Leiden: Brill Academic Pub, 2001.
- METZGER, Thomas. *Antisemitismus in der Stadt St. Gallen 1918–1939 (Religion – Politik – Gesellschaft in der Schweiz).* Fobourg: Academic Press Fribourg, 2006.
- MICHAEL, Robert. *A History of Catholic Antisemitism: The Dark Side of the Church.* London: Palgrave Macmillan, 2008.
- MOHR, Melissa. *Holy Sh*: A Brief History of Swearing.* Oxford: Oxford University Press, 2013.
- MURRAY, Michelle. *Playing a Jewish Game: Gentile Christian Judaizing in the First and Second Centuries CE (Studies in Christianity and Judaism, 13).* Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2006.
- NETZER, Ehud. *Architecture of Herod, the Great Builder.* Fulton: Baker Academic, Ada., 2008.
- NOVAK, Ralph Martin. *Christianity and the Roman Empire: Background Texts.* Harrisburg: Trinity Press International, 2001.
- PASACHOFF, Naomi E. a LITTMAN, Robert J. *A Concise History of the Jewish People.* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2005.
- PUSKAS, Charlers B. a ROBBINS, Michael. *An Introduction to the New Testament.* Cambridge: Lutterworth Press, 2012.
- RYŠKOVÁ, Mirea. *Pavel z Tarsu a jeho svět.* Praha: Karolinum, 2017.
- SANDMEL, Samuel. *Anti-Semitism in the New Testament?* Philadelphia: Philadelphia Fortress Press, 1978.
- SCHÄFER, Peter. *Judeophobia.* Cambridge: Harvard University Press, 1997.
- SOLDEVILA, Rosario Moreno. *Martialis, Book IV: A Commentary.* Leiden: Brill, 2006.
- STEIMAN, Lionel. *Paths to Genocide: Antisemitism in Western History.* New York: Palgrave Mcmillan, 1997.
- TCHERIKOVER, Avigdor et. al. *Corpus Papyrorum Judaicarum.* Cambridge: Harvard University Press, 1957.
- VANTHANH, Nguyen SVD. *God's People on the Move: Biblical and Global Perspectives on Migration and Mission.* Eugene: Pickwick Publications, 2014.
- WILKES, John J. *The Illyrians.* Hoboken: Wiley-Blackwell, 1992.
- WILLIAMS, Margaret. *Jews in a Graeco-Roman Environment.* Tübingen: Mohr Siebeck, 2013.
- WOUDE, A. S. Van der a MULDER, Martin Jan. *The World of the Bible: Biblical Stories and the Archaeology Behind Them.* Washington: National Geographic Kids, 1986.

Štúdie a články v časopisech a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- ROUX, A. Re-interpretation of Martial, Epigram XI, 94. In *Scripta Classica Israelica. Year-book of the Israel Society for the Promotion on Classical Studies, Vol. XXXVI*, 2017.